

תרבא דתותי מתני בצליית הפסח

נידון הרמב”ם והראב”ד בגיד הנשה ובקרומות שבראש

(א) כתב הרמב”ם (פ”י מק”פ הי”א) ”כשאדם אוכל את הפסח חותך הבשר ואוכל וחותר העצמות מן הפרק ומפרקן אם רצה. וכשיגיע לגיד הנשה מוציאו ומניחו עם שאר הגידים והעצמות והקרומות שיוצאין בשעת אכילה. שאין מנקין אותו כשאר הבשר ואין מחתכין אותו אלא צולין אותו שלם. ואם חתכו חתיכות חתכות כשר והוא שלא יחסר אבר”. והשיג עליו הראב”ד ”א”א בחיי ראשי אין איסור גדול מזה שיצלה הפסח עם גיד הנשה ועם שמנו ועם תרבא דתותי מתנא ועם קרומות שבראש ואם אזכה ואוכל פסח ויביא לפני כזה הייתי חובטו בקרקע לפניו”.

הזכיר הראב”ד בדבריו שלש חתיכות בטענתו על הרמב”ם. א. גיד הנשה ושומנו. ב. תרבא דתותי מתנא. ג. קרומות שבראש. והם שלשה חתיכות משלשה איסורים, הראשון הוא איסור גיד הנשה. השני הוא איסור חלב. השלישי הוא איסור דם. ומשום שלשתן השיג הראב”ד בדבריו.

והנה מה שהזכיר הראב”ד בדבריו את האיסור מחמת קרומות שבראש כבר עוררו המפרשים (ריק”ו כס”מ ועוד) שטענתו חתומה, שהרי דין הוא בהלכות דם שכל שצולה ראש ובית השחיטה למטה, נורא משאב שאיב ואין איסור משום קרומות שבראש וכמש”כ הרמב”ם בהלכות מא”ס פ”ו הי”ד. (וכל הנידון שהובא בטור יו”ד סימן כ”ב הוא לענין ’ורידין’, אבל לענין חוטין כו”ע מודו, וכמו שהביאו שם בנו”כ). ע”כ טענת הראב”ד היא החידוש.

ומה שטען הראב”ד משום גיד הנשה ושומנו. כבר השיב בכס”מ דסברת הרמב”ם שאם משום גיד הנשה עצמו, הרי הלכה שאין בגידין בנותן טעם. ואם משום שומנו של גיד. כיון שאינו אסור אלא ממנהגא, ואין בו תוקף איסור דרבנן, בקרבן פסח לא נהגו בו איסור כדי שלא יבא לחתוך בו אבר. ובהא סברת הראב”ד דכיון שהוא מנהג איסור אין להקל בו.

נידון הרמב”ם והראב”ד בתרבא דתותי מתנא

(ב) אמנם בנידון העומד בדבריהם בענין החלב יש לעיין יותר בהרחבה. הנה זה פשוט שאין הנידון מדבר על חלב האסור דבר תורה, שהרי החלב האסור דבר תורה, הוא החלב המוקטר על המזבח לאכילת גבוה, שעל מה שאמרה תורה (ז’ כ”ה) ’כי כל אוכל חלב מן הבהמה אשר יקריבו ממנה לה’ דרשו חז”ל (תורת כהנים צו פרשה י’) ”אשר יקריבו ממנה אשה לה’, חלב שכמותו כשר ליקרב אמרתי, יצא חלב דפנות שאינו כשר ליקרב”, נמצא שהאסור באיסור חלב דבר תורה מוקטר לגבוה, והמוקטר לגבוה אסור באיסור חלב דבר תורה. וכיון שכן פשוט שאין נידון הרמב”ם והראב”ד עומד על חלב זה שהוא ודאי ניטל להקטרה קודם צליה, ולא התכווין הראב”ד להשיג על ’תרבא דתותי מתנא’ האמור בגמרא חולי -, דגמ’ שם מדברת על חלב שיש בו כרת, והוא קרב ע”ג המזבח.^א

וא”כ ודאי נחלקו בחלבים המותרים דבר תורה ואסורים מדרבנן, והם החלבים המובאים ברמב”ם בהלכות חלב (מא”ס פ”ז הי”א והט”ז). ורוב החלבים האמורים שם הם על האיברים הפנימים, שאותם מוציאים מהבהמה קודם צליה, וכמש”כ הרמב”ם פ”ח ה”ח, ושם אין קלקול שלמות החפצא בהסרה. והחלב השייך לנידון הוא חלב שבעיקרי המתניים הנזכר שם לאיסור ואינו

^א והמקור לכך שאימורי הפסח נקטרים, במכילתא דרשו זאת ממה שאמרה תורה ’ולא ילין חלב חגי עד בוקר’, דפירשו פסוק זה על הפסח. אמנם לשיטת הבבלי דמוקי פסוק זה בקרבן חגיגה, כבר האריכו בזבחים ל”ז ע”א, וכן הביאו ילפותא גם בזבחים ג’ ע”ב ובפסחים ס”ד ע”ב. והוא גם בתו”כ נדבה פרק כ’. ואכ”מ, ע”ש.

מוזכר יחד עם כל החלבים האסורים דבר תורה, שבשביל להסירו צריך לבתר את עצמו של הקרבן, דהרמב”ם סבר שאין מסירין אותו בתחילה בשביל שלא תפסד שלמות הקרבן בשעת צליה, ואילו הראב”ד סבר דחותכין קודם הצליה ואין חוששין.

נמצאת נקודת הפלוגתא קבועה על החלב שבעיקרי המתניים, שאינו עולה על גבי המזבח, אך אסור הוא מדרבנן, דלהרמב”ם בקרבן פסח אין חוששין לגזירה, ואילו הראב”ד גם בקרבן פסח חוששין.

ומה שאין חוששין לדעת הרמב”ם אינו רק לענין הבליעות ולומר לך שאין צריך להסירו קודם הצליה. אלא יש לו היתר מוחלט אפילו לאכילה, שכאשר הזכיר הרמב”ם מה הם הדברים שיסיר אחר הצליה מחמת האיסור לא הזכיר אלא את גיד הנשה לחוד, ש”מ שאת החלב שעליו נחלק עם הראב”ד אין צריך להפריש אפילו בשעת אכילה, דנאכל הוא.²

ועפ”ז מידת הפלוגתא היא עד כמה עומדת תקנת חז”ל לאיסור אכילה זה לעומת מצות הקטרת הפסח ‘שלם’, דלדעת הרמב”ם יש בהסרה זו קלקול לשלמות ולא יסיר. ואחר שאינו מקדים להסיר מחמת הגזירה, אף בשעת אכילה אינו חושש לה, וכנ”ל. ולדעת הראב”ד יסיר ואינו חושש בקלקול השלמות שבכך. ויש להבין ביסוד מחלוקתם.

וכ”ת שנחלקו האם תקנת חז”ל היתה מוחלטת לאסור חלב זה בכל גוונא, או שמיסוד תקנתם צמצמו והוציא את קרבן הפסח מהתקנה. עדיין יהיה לנו להשתדל מה יסוד פלוגתא זו, מ”ט סברת הרמב”ם שראוי להוציא את הקרבן מכלל התקנה, וסברת הראב”ד שאין ראוי.

תבנית איסור חלב דבר תורה

ג) ולהבין בדברים נקדים מאשר עלה בדינו בסימן - ובסימן - בגדרי החפצא דחלב, ונאחד את העולה משני הסימנים, ובזה נשכיל.

המידה המחודשת בתורה באיסור ‘חלב’ זה לאסור את כל ‘הנפרד’ בבהמה, דכאשר התירה תורה בהמה באכילה לא התירה אלא ‘עצמה’ של בהמה ונטפליה, אבל כל חתיכה העומדת בה ואינה באה לדרגת ‘עצמה’, ומאידך יש בה חשיבות הפרדתית מסוימת המונעת את הטפלות הרצויה, זה ‘נפרד’ בבהמה, ולא התירה זאת תורה בבהמה, אלא נתנה בו משפט חדש של איסור כרת.

ומידת ‘נפרד’ ראויה לבא מסיבות שונות. האב הראשון להכרעת ‘נפרד’ זה עצם תבנית הבנין, שכל הנתון בתבנית חפצא נפרד מן הבהמה זה סיבה נכונה לחושבו ‘נפרד’, ואכן החלב הטמא עומד בבנין הבהמה כדבר יתר ‘נפרד’ מחלב טהור, וכמו שאמרו בגמרא לענין סתימת נקב טריפה על ידי חלב, דחלב טהור סותם כיון שהוא ‘מהודק’ וחלב טמא אינו סותם כיון שאינו ‘מהודק’. והרמב”ן (ויקרא ג’ ט’) הוסיף כי כן ידעו הרופאים בטבעיהם שאין החלב נעשה לעולם סמוך לעור ולא באבר שינוע תמיד ואמרו כי טבע השומן שאינו נפרד מן הבשר בצלעות ובצדדין ובאליה הוא חם ולח, והנפרד מן הבשר כמו אשר על הכליות קר ולח וגס ועבה וקשה להתבשל באצטומכא וממהר לכלות ויוליד לחה לבנה וסותם.

אמנם גם כאשר בנין התבנית אינו נותן להוליד רושם ‘נפרד’ בשיעור המספיק, פעמים שדיני הנהגת החפצא מצטרפים לתבנית ויחד חוברים להוליד רושם ‘נפרד’ על החפצא בשיעור המספיק, והיא מה שמצאנו שיטה גדולה דאליה בכבש

² ונפרש את הנרמז, דודאי תחילת הדין לא לחשוש לגזירה נולד מחמת חובת אחדות הצליה, ולא מחמת מצות אכילת כולו. דא”ת שמניעת הגזירה נולדה מחמת הרצון שיאכל כולו, א”כ לא היה להרמב”ם לכרוך את ביטול ‘נקיון’ הקרבן עם חובת צלייתו ‘שלם’. [ורחוק לומר שמשום גיד הנשה לחוד הוזכר נוסח זה].

מוקדשים מקבלת דין 'חלב חולין' לכל דבר, דדין הקטרה ידידה משווא לה 'נפרד' בבהמה, וכל 'נפרד' הוא עצמו של חלב.

ומתוך כך יש לנו לחזור אחור ולהבין בכל החלבים שהכרעת נפרדותם הוקבעה במידה המוחלטת רק מכח זה שהם נקטרים, דנקודה זו של הכרעת רושם הנפרד הנולדת מצירוף התבנית עם משפטי הנהגת הדין, זה מאחד את דיני 'הקטרת' חלב עם דיני איסור אכילת חלב, דדיני הקטרה האמורים כלפי חלקי החלב הם מעמידים אותם בדין נפרד, והצירוף בין תבנית הנפרד ובין הדין הקטרה המוסיף רושם הפרדה, ושניהם יחד מוליכים דרגת 'נפרד' בשיעור האוסר באכילה מחמת שכבר אין זה 'עצמה' של בהמה ונטפליה אלא הוא 'נפרד'. (אלא דלשיטת הרמב"ן יש דבר אחד העומד במידת 'נפרד' אע"פ שאינו מוקטר, וזה חלב הטחול).

לעומת הנזכר שדיני ההפרדה מצטרפים להגדרת הנפרדות האוסרת באכילה, מצאנו גם לאידך גיסא בענין אחד, שירידה ברושם הנפרדות בעיני בני אדם מבטלת את הנהגת נפרדות החפצא לענין דיני 'סתימת נקבים' בטרפיה, דעל אף שחלב טמא מוגדר 'נפרד' ואינו סותם, מ"מ אם קיימת הנהגה המכהה את רושם נפרדות החפצא יקבל הדבר דין חלב טהור ויסתום אע"פ שלענין אכילה עדיין הוא מוגדר 'נפרד' בשיעור האוסר.

וזה במקרה של חלב הקיבה האוסר באכילה לבני בבל ומותר באכילה לשיטת בני ארץ ישראל, והתר אכילה דבני ארץ ישראל מועיל לבני בבל שגם אם לשיטתם הוא חלב תותב שיש בו כרת, מ"מ לענין סתימה הוא סותם, דרושם הנהגת בני א"י מועיל להכחות את רושם הנפרדות גם בעיני בני בבל, וניצב החלב בפניהם בתבנית פחות נפרדת, ואינו בדרגת נפרדות ההלכה הכוללת דחלב טמא אינו סותם.

נמצאנו למדים כי מידת הנפרדות היא מהות החלב, והכרעת הנפרדות מוגדרת על ידי שילוב בין תבנית החפצא ובין הנהגת משפטי הלכותיו, וזאת הן בדיני החפצא לענין איסור והיתר, והן בדיני לענין סתימת נקבים.

מידת תקנת חז"ל על החתיכות האסורות מדבריהם משום חלב

(ד) אחר שידענו את מידת דפוס הדין בחלבים דבר תורה, יש לנו לעיין בחלבים שאסרו חז"ל בגזירה מה גדר האיסור ומה דפוס הגזירה. דהנה כל איסורי חז"ל נאמרו מדין 'משמרת' לעשות משמרת למשמרת, אך יש לעיין מה יסוד המשמרת שבאו לשמור בתקנה זו, ומהו דפוס הגדר שהציבו למען המשמרת. האם באו חז"ל להפריש מהחלקים הסמוכים לאיסור, שמא מחמת העסק בהם יבא להכשל 'בסמוך' להם, ועפ"ז הפרישו חז"ל את 'הסמוך' לחלב באופן המטעה. א"ד באו חז"ל להפריש 'מהדומה' לאיסור, ולהרחיק חשש שהעסק 'בדומה' 'לנפרד' יביא תקלה באכילת החפצא 'הנפרד' באמת - שהוא עצמו של חלב, ועפ"ז הפרישו חז"ל את הדומה 'לנפרד' בשיעור מסוים זה.

ונראה דנפק"מ גדול עולה בין צדדי החקירה. שאם האיסור ומידתו נקבעו על 'הסמוך', מעתה על חתיכות אלו אין כל השפעה בשינוי רושם הנפרדות המתחדש ובא כלפיהם מחמת התחדשות הנהגת דין, דכל מה שלמדנו בדין תורה דשינוי במידת הנפרדות עלולה לשנות את הדין זה היה דוקא מחמת שמהות הדין זה לאסור את 'הנפרד', אבל אם הנאסר בגזירה נאסר מחמת שהוא 'סמוך' לנפרד, וטועים בו מחמת קרבתו לאיסור, בו אין נפק"מ בשינוי המתחדש ברושם ההפרדה.

אבל אם מידת האיסור ירדה לדבר לפרוש ממנו מחמת דמיון 'נפרדותו', שהעסק עם חתיכה בשיעור 'נפרד' זה ראוי להרגיל את האדם להכשל בעסק 'נפרד' דחלב טמא, בזה יתכן שינוי גם בחתיכה האסורה בגזירה מחמת שינוי רושם 'נפרדות' החתיכה המתחדש ובא לה מחמת שינוי דין וחידוש הלכה, דעד כאן גזרו חז"ל על החתיכה העומדת בשיעור 'נפרדות' הרגיל בה, אבל כל שהתעממה מידת 'נפרדות' החתיכה, כבר התמעט חשש הגזירה, וברושם 'נפרד' מועט זה לא גזרו.

ביאור יסוד מחלוקת הרמב"ם והראב"ד בקרבן פסח

(ה) וכאשר באו לידינו כל הצדדים הנזכרים, נראה כי יש בידינו את כל הכלים הנצרכים להבין במחלוקת הרמב"ם והראב"ד

בצליית קרבן פסח עם תרבה דתותי מתנא. אך זאת כאשר נוסף ונקדים מה שורש ההלכה שדורש הדין המצריך לצלות את כל הפסח כאחד 'ראשו על כרעיו ועל קרבו'. והוא ענין רחב, וכבר עמדנו בו בעומקא דפסחא סימן -, וכאן לא נביא אלא את המורם הצריך לנו.

מעשה הצליה בקרבן פסח 'מאחד' את כל חלקי הקרבן

התפיסה הפשוטה היא כי דין צליה כאחד זה חובת מעשה גברא, לתקן את כל החלקים במקום אחד בעסק אחד. אבל הסוגיא ודברי הראשונים מלמדים כי 'דין צורה' שנו כאן, שהלכה זו באה להעמיד את התבנית של הקרבן בשעת תיקונו לאכילה בצורה 'מקובצת ומאוחדת', דכשם שבאכילת גבוה שנו שיקטיר את כל חלבי הקרבן כאשר הם כולם יחד - אך קרבן קרבן לבדו, כך בפסח שעיקרו לאכילה בא ניתן דין המעמיד את צורת תיקונו לאכילה, שבאותה שעה יהיה הקרבן 'מאחד' (שלם ולא חתוך), והחלקים שאינם מאוחדים מחמת איזה סיבה (קרבן וכרעיו) יהיו 'מקובצים' יחד אתו במעשה הצליה המעמידה את האכילה.

והכלל שיש לנו להחזיק בו לצורך סוגיא דידן הוא שבמעשה הצליה בקרבן פסח יש כח 'מאחד' על כל הקרבן, ודומה הוא לצירוף כלי.

ומכלל זה נבין כי בכל עסק צליית קרבן פסח מתחזק רושם אחדות החלקים יותר מאשר שאר מקומות, שבקרבן זה הנאכל לפסח כהה רושם 'נפרדות' הנפרדים מחמת הדין המוליד רושם 'מאחד ומקובץ' בעצם עסק הצליה המאחד ומקבץ את כל החפצא של הקרבן על פי משפט הדין.

ונמצא שכל אותם חלקים שראה אותם הדין כנפרדים בדרגה מסוימת, ומחמת כן קבע כלפיהם כל מיני משפטי הלכה, יש לחזור ולבחון אותם שוב בקרבן זה האם נתון הוא באותו משפט אחר שחל בו שינוי במידת הנפרדות, וצריך לאמוד ולשער מה הנהגת הדין נותנת כלפי רושם 'נפרד' בשיעור חדש זה.

וכאשר זכינו לבניה זו נבחן את כל האמור עד כאן כאחד, ונמצא כיצד שורש מחלוקת הרמב"ם והראב"ד ניצבת גלויה בפנינו. דהרמב"ם סבר שתקנת חז"ל להרחיק מאכילת החלבים האסורים מדרבנן נקבע כהרחקה ממידת 'נפרדות' אותם חלקים, שעסק אכילה במידת 'נפרדות' זו עלולה להביא לאכילת 'נפרדות' חלב האסור מן התורה.

ומעתה כאשר אנו באים לקרבן פסח, שבו הצליה מחדשת רושם חדש למידת 'נפרדות' חלקיו, כלפי שיעור 'נפרד' זה לא גזרו חז"ל הרחקה, וממילא אין מניעה מלצלוחו ללא הפרדת אותו חלב.³

אבל הראב"ד ראה את הגזירה להפריש את 'הסמוך' לחלב, וכלפי חלק זה אין נפ"מ עד כמה רושם 'נפרדות' אותה חתיכה, דמ"מ סמוכה היא בשיעור המטעה, ולכך גזירת חז"ל במקומה עומדת בקרבן פסח כמו בשאר מקומות, ואין ראוי לנהוג בו

³ ועפ"ז עצמו של חלב כסלים זה גם יהיה נאכל ואין הנידון רק על הבלע שנבלע ממנו, שאין בו כבר גזירה משום חלב. וכנ"ל מדקדוק לשון הרמב"ם.

אלא דעפ"ז יל"ע לשיטת הרמב"ם מה יהיה בשאר חלקי החלב האסורים משום גזירה, שהם בחלקים הפנימים המוסרים מהגוף ואין בכך פגיעה בשלמות הקרבן, אם יעבור ויצלה אותם יחד עם כל הקרבן, האם צלייתם כאחד תחזור ותתן בהם אחדות, ויופקעו מכלל הגזירה.

ואין לאוסרם מטעם שאין בהם מצוות אחדות צליה, שהרי דבר תורה הם חלק מהאוכל, ויש בהם מצוות צליה כאחד. א"ד סגי בהפקעת חז"ל מצוות איחודם בשעת צליה, לבטל את כח המקבץ הנצרך לביטול הגזירה, ועדיין נפרדים הם לענין הגזירה, ואיסור במקומו עומד. וכיון שלא ידועה שיטת הרמב"ם האם יש בהם איסור או לא, לכך עדיין לא השתדלנו בה.

היתר ללא חטיטה וניקור, ולא יצלה עד שיתקן.

סברת הראב”ד באופן שונה

אמנם עוררו בה שאם תרבא דתותי מתנא האמור במחלוקתם הוא החלב שבעיקרי הירכיים הנזכר ברמב”ם פ”ח ממא”ס ה”ח, הראב”ד בהלכות ק”פ שכתב ‘תרבא דתותי מתנא’ התכוון לאותו חלב, בחלב זה לא קיים בכל הסמוך לו חלב האסור דבר תורה, וא”כ לא שייך להעמיד כלפיו דפוס גזירה הבאה להרחיק ‘מהסמוך’ לו.⁷

ולכך אם מחלוקתם בחלב זה, נוסח הגזירה לשיטת הראב”ד (באופן שהגזירה לעולם תעמוד – גם במקום שחל שינוי באחדות חלקי הבהמה) תהיה גזירה מפני התקלה העלולה לבא מחמת דמיון ‘החומר’ של החתיכות, שכאשר יאכל האדם חתיכה זו עלול שוב לאכול חתיכה דומה במרקם החומר – והיא חפצא של חלב.

ומאחר שזה שורש הגזירה ממילא אין מעלה באחדות החתיכות המתחדשת על ידי הצליה, דקודם הגזירה אינה דרגת הנפרד שבחתיכה אלא הדמיון שבעצמה של בנין חומר החתיכה, ולכך גזירה לעולם עומדת לשיטתו, ויש להקדים ולנקר את הקרבן קודם הצליה על אף הפסד מידת שלמות הקרבן בצליה הנולדת מכך.

⁷ ולהרחבת היריעה בעיקר הנידון, ובבירור שיטות הראשונים בחתיכה הנאסרת בחלב זה, עיין שיחת חולין צ”ג ע”א הערה 212, ובמה שהובא במהדורות החדשות בסוף ההערה.